

Híradás a legújabban előkerült avar sírról

Csajághy György

A Nyíregyháza–Oros határán (1. kép) tervezett Mega üzleti park területén 2010. április 22. és december 1. között az építkezést megelőző régészeti ásatások folytak 26 hektáron. A terület keleti részén kiterjedt avar telepre bukkantak.¹ A Jósa András Múzeum régésze, Istvánovits Eszter által irányított munkálatok nyomán Toldi Zoltán ásatásán egy érdekes hangszerlelet került felszínre.

A lelet egy hajdani ház 380×387 cm, 50 cm-re mélyített, függőleges oldalú és egyenes aljú gödréből (5185. objektum) került elő (2. kép). A ház délkeleti sarkában erősen omladékos kemence maradványaira bukkantak. A csontból készült 5 lyukú hangszert az objektum

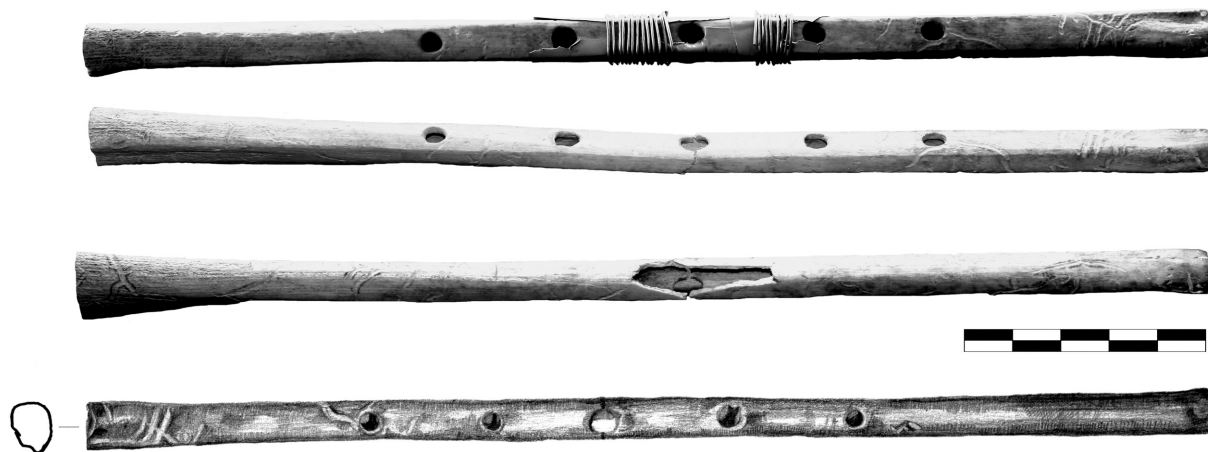
1. kép / Fig. 1
Nyíregyháza–Oros

2. kép
Nyíregyháza–Oros,
Mega üzleti park
5185. objektum

Fig. 2
Nyíregyháza–Oros,
territory of Mega
business park, feature 5185

¹ A lelőhely valószínűleg évszázadokat felölelő avar telep, mely valószínűleg használatban maradt a IX. (X. ?) században. Ez azonban a leletanyag feldolgozása után derülhet ki. Amennyiben így lenne, e körülmény is az avaroknak a frank és bolgár háborúk utáni túlélését igazolná, szemben a Suda-lexikon, valamint Notker Balbulus (legutóbbi kiadás: BALBULUS 1992., lásd még SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 290–291., 305.) és a Nesztor-krónika tudósításával. E források állítása részben félreértelmezett, illetve túlzó, mint azt már Szádeczky-Kardoss is világosan látta (SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 305.), s azóta számosan úgy gondolják (köztük LÁSZLÓ 1988., KÜRTI 2004.), hogy egyes avar néprészek nagy létszámmal megérték az Árpáddal érkező magyarság bejövételét. E véleményekhez általánosságban magam is csatlakozom, noha idevonatkozó érveim e dolgozat keretei közt nem fejthetők ki. Pusztán annyit említek, hogy a Kárpát-medencét belakó avar kori – főképp avar és beolvadt, elavárosodott – igen komoly létszámú népességnek eddig több mint 80 ezer sírját tárták fel. Köztük unikális jellegű a Komárom–hajógyári temető és telep (TRUGLY 1994., TRUGLY 2008.). Több nagy avar temetőről is tudunk. Ilyen a zamárdi több ezer síros feltárás (BÁRDOS 1998.). Az avarok továbbélését a vörsi és más erről árulkodó temetők igazolják (KÖLTŐ–LENGYEL–PAP–SZENTPÉTERI 1992.). Nem lehetetlen, hogy a nyíregyházi avar telep is bővítheti ezek sorát. Teljes képtelenség tehát azt feltételezni, hogy az avarság kipusztult volna. Az avarok nagyszámú túlélését mégis többen megkérdőjelezték, köztük Györfly György (GYÖRFFY–ZÓLYOMI 1994. 27–30.) és Bálint Csanád (BÁLINT 1995., BÁLINT 2008.).

3. kép

A nyíregyházi síp (ifj. Toldi Zoltán felvétele, Pelei Zsuzsa rajza)

Fig. 3

The flute from Nyíregyháza (Photo: Zoltán Toldi, drawing: Zsuzsa Pelei)

délnyugati sarkában találták, sajnos a közepén kettétörve (3. kép). Formája részben hasábos, részben szabálytalan alakú csöves csont, mely a két vége felé szélesedik. A felső, keskenyebb (befúvó) vég felé ellaposodik, az átellenes vége felé a cső erősebben tágul, a végén ovális átmetszésű. Összeillesztett állapotában 215 mm hosszú. A sípszár játszófelületének és hátoldalának szélessége változó, a befúvási végnél 10 mm, az átellenes csővégnél 12,7 mm. A szűkebb (befúvási) csővég belső átmérője 8 mm körül van, az átellenes vég belső átmérője nagyjából 9 mm. Az oldalak szélessége a kidolgozatlanág miatt a csont természetes állapotának megfelelően változik, de 10 mm alatt marad, a szélső értékek: kb. 6 mm és 9,5 mm. A hangszer lyukainak egymástól mért távolságai (a befúvási végtől lefelé): 18,2 mm, 18,5 mm, 19,5 mm, 20,1 mm. A befúvási vég és az első lyuk közti távolság 51,6 mm, a legalsó nyílás és a csővég távolsága 64 mm. A lyukak hosszanti átmérői (a befúvási végtől lefelé) 4 mm, 4 mm, 5 mm, 5 mm, 4 mm. A csont falvastagsága változó, nagyjából 1 mm, néhol 1-2 mm közt. A szélső értékek a megmunkálatlan csővégeknél: 0,5 és 2,8 mm (3–5. kép). Az objektumban talált további leletanyag: korong nélkül készített, valamint vonal- és hullámköteg díszes korongolt kerámia, állatcsont, kő, 2 darab csontbogozó.

A legfontosabb lelet kétségtelül egy újabb, nyelvsípjal megszólaló avar kori hangszer, mellyel együtt az eddig talált hasonló típusú zeneszerszámok, illetve ezek töredékeinek száma immáron 13-ra bővült. Természetesen egyéb különböző (ajaksípos, fuvola-furulya) típusú jelző stb. sípok is ismeretesek (köztük a közelmúltban Daruszentmiklós határában talált hangszer) (ZOLNAY 1977. 29., CSAJÁGHY 1998A. 22., CSAJÁGHY 1998C. 49., CSAJÁGHY 2010A. 63., 68–70., 119.). Továbbá létezik egy, az átlagostól különböző, ám *lehetségesen* avar kori, de formájában és anyagában a fentiekől eltérő jellegű nyelvsípos hangszer is (komáromi síp) (CSAJÁGHY–TRUGLY 2005., CSAJÁGHY 2010A. 83–85.). A sípokról, húros – elsősorban vélhetően pengetős – instrumentumokról, a hajdani sámándobról és az énekes (vokális) zenéről írásos források szólnak, leletek (és ezek alapján készült publikációk) vallanak (THEOPHYLACTOS SYMOCATTA VI. 9, 1., VII. 15, 1–14. – vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 99., 126., BARTHA 1934., FETTICH 1958. 366–371., KOVRIG 1963. 173–175., ZOLNAY 1977. 29–30., 118., FÜLÖP–LENDVAI 1990. 49., KÜRTI–LÖRINCZY 1991. 22., CSAJÁGHY 1996., CSAJÁGHY 1998A, CSAJÁGHY, 1998B., CSAJÁGHY 1998C., CSAJÁGHY 2010A. 45–135.).

Az eddig előkerült *azonos típusú*, kettős szárú és egytestű hangszereket itt csak az érdeklődők kedvéért említem meg. A szintén nyelvsípos ún. komáromi síp – mely bár lehetséges, hogy avar kori – anyaga, formája jelentősen eltér a többi jellegzetes avar fúvós hangszerlelettől, így ezt az alábbi listában nem szerepeltetem (CSAJÁGHY–TRUGLY 2005., CSAJÁGHY 2010A. 84–86., 130: 42.).

1. Jánoshida–Tótképuszta 49. sír: kettős síp (feltáró: Fettich Nándor, 1933, 170–175 mm közt) (BARTHA 1934., FETTICH 1958. 369–370., CSAJÁGHY 1996. 121., 127–128., 149–152., 156–171., 191: 3., CSAJÁGHY 1998A., CSAJÁGHY 1998B. 232., CSAJÁGHY 2003A., CSAJÁGHY 2010A. 73–77., 120: 32/3.)
2. Alattyán–Tulát 285. sír: kettős síp I. (feltáró: Fettich Nándor, 1933, 170 mm) (FETTICH 1958. 369–370., KOVRIG, 1963. 173–176., CSAJÁGHY 1996. 121–122., 148., 191: 1., CSAJÁGHY 1998A. 28., 103: 1., CSAJÁGHY 2010A. 73., 77., 120: 32/1.)
3. Alattyán–Tulát 477. sír: kettős síp II. (feltáró: Fettich Nándor, 1936–37, 160 mm) (FETTICH 1958. 369–370., KOVRIG 1963. 173–176., CSAJÁGHY 1996. 121–122., 148., 191: 1., CSAJÁGHY 1998A. 28., 103: 1., CSAJÁGHY 2010A. 73., 77., 120: 32/2.)
4. Ószöny: sípszár (Kállay Ödön gyűjteményéből, 134 mm)² (FETTICH 1958. 371., KOVRIG 1963. 174., CSAJÁGHY–TRUGLY 2005. 20–24., 30., CSAJÁGHY 2010A. 73., 84., 129: 41.)
5. Bijelo brdo 16. sír: kettős síp töredéke (eredeti méret megállapíthatatlan, kb. 175–180 mm közt) (IVANIČEK 1949. IX: 12., XLIII: 63., KOVRIG 1963. 174–175., CSAJÁGHY 1998A. 28., 86–90., CSAJÁGHY 2003A. 45–51., 64., CSAJÁGHY 2004A. 89: 5., CSAJÁGHY 2010A. 73., 78–80. 121: 33., 122: 34.)
6. „Hisztria”: sípszár (1950-es évek, 165 mm) (CONDURACHI 1957. 19: 6., KOVRIG 1963. 174–175., CSAJÁGHY 1998A. 28–29., CSAJÁGHY 2010A. 73., 80.)
7. Rácalmás–Rózsamajor: kettős síp (feltáró: Bóna István, 1971. A síp a restaurálás folyamán toldalékot kapott, kb. 185 mm) (CSAJÁGHY 1996. 122., CSAJÁGHY 1998A. 29., 86., CSAJÁGHY 1998B. 128–129. CSAJÁGHY 1998C. 44., CSAJÁGHY 2003A. 62., CSAJÁGHY 2010A. 73., 82–83., 127: 39.)
8. Felgyő 157. sír: kettős síp (feltáró: László Gyula – Szőke Ágnes, 1973, 181 mm) (CSAJÁGHY 1996., CSAJÁGHY 1998A., CSAJÁGHY 1998B. 128–129., 232–233., CSAJÁGHY 1998C. 44–45., CSAJÁGHY 2003A. 43–71., CSAJÁGHY 2004A., CSAJÁGHY 2010A. 73., 80–81., 123: 35., 134.)
9. Balatonfüzfő: kettős síp (feltárók: Németh Péter – Cs. Dax Margit, 1976) (TÖRÖCSIK–REGENYE–PALÁGYI–DAX–KRALOVÁNSZKY–FODOR–VERESS–LACKOVITS 1985. 56., CSAJÁGHY 1996. 122., CSAJÁGHY 1998A. 29., CSAJÁGHY 2003A. 58., 61–62., CSAJÁGHY 2010A. 73., 81–82., 125: 37.)
10. Szegvár–Szőlőalja: kettős síp (1980, eredeti méret kb. 160–170 mm közt) (KÜRTI–LÓRINCZY 1991. 19., 37: XI.)³
11. Kunmadaras: síptöredék (feltáró: Bóna István, 1980, részletek nem ismertek) (CSAJÁGHY 1996. 122., CSAJÁGHY 1998A. 29., CSAJÁGHY 2010A. 73., 82.)⁴
12. Tatabánya–Alsógalla 288. sír: kettős síp (feltáró: Szatmári Sarolta, 1981?, 190 mm) (CSAJÁGHY 1996. 122., CSAJÁGHY 1998A. 29., FÜRÉSNÉ–KISNÉ–KISS–LÁSZLÓ 1998. 25., CSAJÁGHY 2010A. 73., 83., 128: 40.)

² Ószöny területéről került Kállay Ödön szőnyi jegyző és történetíró gyűjteményébe, majd végül a tatai Kuny Domokos Múzeumba.

³ Tudomásom szerint régészetileg publikálatlan, zenei tekintetben magam vizsgáltam és több helyütt említettem (CSAJÁGHY 1996. 122., CSAJÁGHY 1998A. 29., CSAJÁGHY 2010A. 73., 82–83., 126: 38. stb.).

⁴ Bóna István 1997-es szíves szóbeli közlése szerint ez hangszertöredék volt.

A nyíregyházi síp anyagát eddig még szakember nem vizsgálta. Tekintettel arra, hogy számos hasonló lelet volt a kezemben, jól ismerem az anyagukat, s így vélhetően nem tévedek abban, hogy ez is a szürkedaru (*Grus grus*) lábszárcsontjából (*tibia*) készült. Feltétlen említenem kell, hogy az azonos vagy igen hasonló típushoz tartozó avar sípok közül eddig csak az elsőként előkerült jánoshidai zeneszerszámnak az anyaga tért el egészen kis mértékben. Ezt ugyanis a daru *szárnycsontjából*, annak *ulna* részéből alkotta a hajdani „hangszerkészítő”. Ebből adódóan a sípszárak hengeresek, míg a többi (tipikus) példányé a lábszárcsont alakjának megfelelően szögletes. A hangszer lyukrendszere még inkább eltérő, mert a sípszárakon megszokott és általános 5-5 hangnyílás helyett a (játékos szemszögéből nézett) bal száron csak 2 lyuk található.

Ezt a jelenséget egyébként Bartha Dénes a többszólamú dudajáték velejáró megnyilvánulásának vélte, noha egyáltalán nem biztos, hogy így van (BARTHA 1934. 97–100.). Annál is inkább, mert a sípnek az általa megállapított, kromatikus lépéseket is felmutató hangsorához (lásd alább) nem tudni, hogy miféle bordunkíséretet képzelt el. Bartha azonban – érthetően – bizonytalan, s végül egyébként igen kiváló összehasonlító munkáját is akként összegzi, hogy tanulmánya „*relatív értékű anyaggyűjtésnek*” tekintendő, melyből „...*az avarok zenéjére semminemű konkrét következtést levonni nem lehet...*” (BARTHA 1934. 106.) Úgy tűnik, hogy Bartha – az általa vizsgált egyetlen hangszer nyomán – azt gondolta, hogy valamennyi hajdani avar kettős síp olyan lehetett, mint a jánoshidai. Megállapítását cáfolja az a tény, hogy e sípok többsége mindkét sípszáron párhuzamosan elhelyezkedő 5-5 hanglyukat mutat. Amelyek ezektől eltérőek, azok egyszerűen többé-kevésbé elrontott példányok. Közülük a jánoshidai síp részben használható volt, míg a felgyői 6-6 lyukú sípot bizonyosan lehetett használni. A 3:2 lyukarányú bijelo-brdoi síp vélhetően hevenyészetten, talán „temetési kellékként” készült hangszerutánzat lehet (CSAJÁGHY 1998A. 86–91.).

Fettich is többszólamú bordunjátékot tételezett fel, s az eltérő lyukszámú sípokról azt gondolta, hogy azok különböző, eltérő igényű (változó bordunkíséretű?) zenei produkciók előadását szolgálták. Szerinte a „*nagyjából egyféle zenei rendszerbe tartozó zeneváltozatok mindegyike számára külön hangszert készítettek.*” (FETTICH 1958. 370.) Fettichnek e felfogása alighanem teljesen téves, miként az is, hogy szerinte az alattyáni 285. sírból származó síp jobb szára 6 lyukú volt.

Egy későbbi könyvében – vélhetően Bartha és Fettich nyomdokain – Sárosi Bálint (SÁROSI 1998. 115.) is szentel néhány szót az avar sípoknak (noha korábbi munkáiban – SÁROSI 1978., SÁROSI 1996. – nem tesz említést e hangszerekről). Sárosi szerint az 5-5 hangnyílású kettős sípokon egyszólamú zenét játszottak, míg a sípszárakon eltérő lyukszámú avar hangszerekről „*primitív többszólamúságot*” tételez fel. De vajon melyet? Erre sajnos nem kapunk választ. Sárosi az egyik (alattyáni) sípot – nyilván Fettich nyomán tévesen – 6:5 lyukarányúnak írja le (mint említettem ez bizonyosan tévedés, mert a hangszer kétségkívül 5-5 lyukú volt). Ebből adódóan Sárosi talán a kíséret, illetve a bordunjáték tekintetében is egyetért Fettich Nándorral. Sárosi láthatóan nem foglalkozott mélyrehatóan az avar sípok témájával, hiszen fel sem vetődik nála, hogy a jánoshidai hangszer esetében az 5-2, a felgyőinél pedig a 6-6 arányú lyukszám esetleg abból adódik, hogy a hangszert elrontották. A bijelo-brdoi töredéket pedig semmi szín alatt nem a bordunáló játék lehetőségének igényével készítették. Ezt – mint nyelvsípokkal működő hangszereket jól ismerő fűvós szakember – bizton állíthatom. A tény viszont továbbra is tény marad: az avar kettős sípok meghatározóan(!) 5-5 lyukúak, sőt a hasonló típusú egyszárúak is ugyanennyi hangnyílással rendelkeznek, eltekintve a „hisztriai” 4 lyukú sípszárról (töredéköl?), melyről alig tudunk valamit.

A tipológiaiilag egy körbe tartozó egyszerű avar fűvós hangszereken való többszólamú játék módfelett kétséges, míg az eltérően többszólamú, síponként változó *bordunkíséret* létezését – egy adott *keleti, illetve alapvetően keleti* gyökerű zenekultúrán belül – elfogadhatatlannak tartom. Kelet zenéjének egy része ugyanis nem véletlenül egyszólamú (unisono), különös tekintettel

a „félhang” nélküli (anhemiton) pentatóniára, melynek egyik, a lovasnépekre jellemző specifikus változata feltehetően az avar zene gerincét képezte. Ez a fajta ötfokúság lényegében nem is tűri a „valódi” többszólamúságot. Ázsia hangszeres zenéjének egy másik (nem pentaton) elágazó vonulata sem „nyugatiasan” többszólamú, legfeljebb a homofónia felé hajló. A pentaton mellett ez is érvényes a hajdani nagy lovasnépek leszármazottainak muzsikájára, ahol a hangszeres zene jobbra a kvint és kvart hangközök összecsengését használja kíséretként, illetve egy adott dallamnak a különböző díszítésű, rögtönzött (improvizatív) variánsainak egyidejűleg történő megszólaltatását mutatja fel. Ez utóbbi díszített, egymás mellett megszólaló, variált, *a hangrendszerrel független előadásmód* részben a belső-ázsiai népek (anhemiton) pentatóniájára is vonatkozik. Az orientális zene rendkívül bonyolult, szerteágazó hangzásvilágot takar, melynek részletei e helyütt szintén nem fejthetők ki. Az azonban bizonyos, hogy Kelet zenéjét nagyrészt az ázsiai embereknek a különféle eszmekörökből táplálkozó, de általában véve *mellérendelő, horizontális* gondolkodásmódja, és az európaítól eltérő, jellegzetes *mentalitása* alakította ki, mely szemben áll a nyugati kultúrák *vertikálisan építkező, polifóniára hajlamos* többszólamúságával.⁵

Visszatérve a szűkebb témához: a fent említett, korábban vizsgált és nyelvsípval megszólaltatott, *lehetségesen* avar kori ún. komáromi síp már eltér a tipikustól mind méreteit, alakját, anyagát (fakókeselyű / Gyps fulvus ulna), mind pedig növekvő méretű lyukrendszerét tekintve.⁶ E különlegesnek mondható hangszerrel – néhány adaton túl – itt nem foglalkozom, de ehhez kapcsolódóan említem Herman Ottó egy adatát, melyre Bartha hivatkozott (HERMAN 1899. 94., BARTHA 1934. 55., CSAJÁGHY 1998A. 37.). E szerint a magyar pásztorok „tilinkót”(?) készítettek a pelikán szárnycsontjából.⁷

A legújabbán előkerült nyíregyházi zeneszerszám viszont – a lyukrendszerét, anyagát stb. tekintve – tipikusnak mondható avar síp, ám bizonyos értelemben mégis egyedülálló lelet: a hasonló hangszerek közt feltűnik kiugró (215 mm!) hosszúságával, mely részben a csontvégek megmunkálatlanságából adódik. Ezt figyelembe véve, a tökéletes állapotot feltételezve kb. 195–200 mm közt lehetne a mérete, miközben az eddig előkerült valamennyi síp hossza 190 mm alatt marad.

Ugyancsak különös a nyíregyházi síp kidolgozási szintje. A hangszer összetett és különleges tulajdonságaiból talán következtethetünk az avar sípok elkészítésének munkamódszerére is. Pontosabban: kiegészíthetjük, részben módosíthatjuk eddigi sejtéseinket, feltételezéseinket.

A késő avar kori, közepén törött – egyébként viszont igen jó megtartású –, a szokásos öt hanglyukkal rendelkező hangszer különlegességét mindenekelőtt az *egyszárúsága* jelenti. Feltődik a kérdés, hogy a síp valóban egyszárúnak készült-e? Ez önmagában is érdekes probléma. Az egyszárúság lehetséges, hiszen a Kállay-gyűjtemény Szőny–bélapusztai ötlyukú, nyelvsípval megszólaló, ugyancsak darucsontból készült, tipikusan avar hangszere is minden valószínűség szerint

⁵ A többszólamú, illetve bordunjáték korábbi cáfolatát és az időnként eltérő lyukszámok magyarázatát lásd CSAJÁGHY 1998A. 86–91.

⁶ A hangszer Trugly Sándor régész szerint nem lehet idősebb a VIII. századnál. A síp sérült, nagyjából hengeres testű, lefelé (a jelenlegi közepe tájától) enyhén szélesedik, és öt lyuk található rajta. A sípszár az ötödik (legalsó) nyílásnál tört el, így az már nem ad hangot, csak a felette lévő négy. Valószínűleg a nyílások száma eredetileg is 5 volt. Jelenleg megállapítható hangsora moll jellegű (dór) hexachord. Elképzelhető, hogy eredetileg semleges tercű lehetett, *esetleg* közelebb állhatott a dúrhoz (?). Bővebben lásd: CSAJÁGHY–TRUGLY 2005.

⁷ Herman Ottó „tilinkót” említ, de az elnevezést bármely furulyafélére alkalmazták, főképpen az irodalmi nyelvben. A szószoros értelmében vett tilinkó hangnyílások nélküli hosszú cső. Következésképpen a madárcsont-instrumentum tilinkó volta kizárható. A kérdéses hangszer lehetne furulya, ám ez kevésbé valószínű, mert a csont vastagsága nem alkalmas szélhasító nyílás kialakítására. Ez legfeljebb a daruszentmiklósi síphoz hasonló perem megszólaltatás esetében lenne lehetséges. A peremfurulyáknál ugyanis szükségtelen a szélhasító nyílás. Sajnos Herman a megszólaltatás módjára nem utalt. Lehetséges viszont, hogy a hangszert (a komáromi síphoz hasonlóan) nyelvsípval szólaltathatták meg, ám ez esetben a furulyafélével nem hozható kapcsolatba.

egyszárú, bár ennek megvan a maga külön magyarázata (CSAJÁGHY–TRUGLY 2005. 22–23.).⁸ Ugyanakkor szinte bizonyosra vehető, hogy különösebb indok nélkül is készültek egyszárú példányok. Lehetséges tehát, hogy a nyíregyházi sípot eleve egyszárúnak szánták, noha elképzelhető más megközelítés is, mint arra alább visszatérek. Ami az alapproblémát okozza, hogy a síp anyagát adó csontot – mely a daru lábszárcsont formájából adódóan kissé szögletes – hajdani készítője elkezdte ugyan kidolgozni (hiszen a hangnyílásokat már kifúrta), ám a munka kétségkívül befejezetlen. A csont oldalainak lecsiszolásába is belekezdett, ám a további formai jellegű alakításnak már észrevehetően nem látta értelmét. A befejezetlenséget világosan mutatja, hogy a sípszárak végei kidolgozatlanok (4. kép). Különösen érvényes ez a (csont sajátosságaiából adódó) befűvási végre, ahol a megszólaltatást biztosító fűvóka (nyelvsíp) kerül behelyezésre. A hangszerkészítés folyamatának megszakadására utal továbbá az is, hogy a közepén elhelyezkedő, nyilván a hagyományokon alapuló lyukrendszert folytató szárvégek szokatlanul és irreálisan hosszúak. A felesleges részt valamely okból

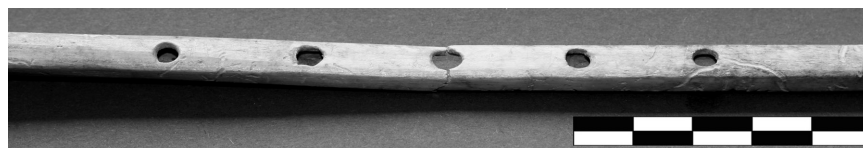

4. kép

A nyíregyházi síp két vége
(ifj. Toldi Zoltán felvétele)

Fig. 4

The ends of the flute
from Nyíregyháza
(Photo: Zoltán Toldi)

5. kép

A nyíregyházi síp lyukjai (ifj. Toldi Zoltán felvétele)

Fig. 5

The holes of the flute from Nyíregyháza (Photo: Zoltán Toldi)

a hangszer készítője a korábban előkerült sípoknál megszokott arányoknak megfelelően nem vágta le, s ebből adódik, hogy a csontcső végek megmunkálatlanok. Emiatt a hangszer megszólaltatásánál a nyelvcsíp behelyezése után, a befűvási véget plasztilinnel tömítenem kellett. A fentiek magyarázata – az ásató régész felvételével hasonló véleményem alapján – az lehet, hogy a hangszer talán már a készítése közben közepén eltört. Ebből következtettem arra, hogy a síp készítője már feleslegesnek tartotta a további ténykedést. A csont kidolgozása ugyanis feltétlenül a hangszerkészítésben való jártasságot, szakértelmet igényelt, s nem is lehetett mindig sikeres, mint azt a többé-kevésbé elrontott példányok igazolják. Bizonyos vonatkozásban ez látható a különböző jellegű és mértékű hibákat felmutató jánoshidai és felgyői sípok esetében.

Nos, ami az avar sípok elkészítését illeti – ha a korábbi tapasztalataimra épülő újabb meglátásom, és a nyíregyházi síp vizsgálatán alapuló feltételezésem egyaránt helyes –, talán újabb adattal gazdagodhatunk. Kétségtelen ugyanis, hogy a nyíregyházi síp testére *előbb fűrták fel a hangnyílásokat*, s csak azután

⁸ Ennek a sípnek rendkívül kicsi a mérete, melyen felnőtt kezekkel körülményes játszani, feltételezésem szerint ez egy gyermek tanuló hangszere lehetett. Emellett, a kettős síp párhuzamos szárain egyszerre két lyukat kellett befedni egy (azonos) ujjal, s ez a kezdő játékos számára nyilván nehezebb feladat. Feltételezésemet alátámasztja továbbá az a körülmény, hogy a hangszernek a befűvással átellenes részén, az utolsó (legmélyebb) hangot adó nyílás után (az arányokat figyelembe véve) kissé hosszabbnak tűnik a síp vége a szokásosnál. Ennek oka talán az lehet, hogy míg a felnőtt (kettős) sípok végén egy szarvasmarha tülökből készült tölcserőzű toldalék helyezkedett el, addig ez az alkatrész egy tanuló-gyerekhangszerezen felesleges (esetleg nehezíti a hangszert stb.). A hangtölcserőzű kettős szerepe volt: a hangszer hangját felerősítette, valamint a legalsó hangot (hangokat) mélyítette. A síp készítője talán a tülök-toldalék mellőzése miatt hagyta hosszabbra az ősznyi síp csontcsövének végződését, azért, hogy e hangtölcserő hiánya miatt a síp utolsó hangja ne legyen „hamis” (magas). A lelet szórvány, előkerülésének ideje és pontos helye ismeretlen.

következett volna a síp végeinek méretre vágása, melyre már – sejtetően a hangszer kettétörése miatt – nem került sor. A sípok elkészítésének (egyik?) módszere talán a következő lehetett:

1. A madár elejtése.

2. A kívánt csontrészek az ízületek alatti/feletti levágása (fűrészelése) megtisztítása, preparálása (kifőzése).

3. A hangnyílások felfúrása a csont(ok) hossz tengelyén. A nyíregyházi síp vizsgálata nyomán úgy tűnik, hogy az első nyílást nagyjából a csont(ok) közepe tájára fűrték, nem biztos, hogy úgy, ahogy korábban gondoltam (CSAJÁGHY 1998A. 92.). Korábban ugyanis úgy véltem, hogy a méretre vágott és kellően lesimított, kidolgozott csövön (csöveken) az első lyukat a hangszernek a befűvés helyével szemközti vége felől fűrték (mint pl. a jánoshidai síp esetében?), a többit – bizonyos megszokott arányokat követve – sorjában, a befűvási vég felé haladva. Ezzel szemben – a nyíregyházi síp esetében – vélhetően a közép felől fűrt nyílástól lefelé és felfelé egyaránt 2-2 lyukat készítettek a tapasztalatok alapján öröklődő hagyomány és mérték szerint. Így jött létre az 5 lyukú játszófelület (menzúra), míg a kettős csövű hangszereken a párhuzamos 5-5 nyílás. Erre utal, hogy a csöves csont végeit nem dolgozta ki hajdani készítője, következésképpen nem valószínű, hogy alulról kezdte volna a hanglyukak kifűrésát. Ugyanakkor elképzelhető, hogy többféle gyakorlat (szisztéma) is létezhetett. Sőt, az is lehet, hogy először csak az egyik sípszárra fűrték fel a nyílásokat, majd ennek mintájára – esetleg korrekciót alkalmazva – a másikkra is felkerültek a lyukak, de itt már akár tetőzőleges lehetett, hogy közepén, vagy alul kezdték az első nyílás fűrésát.

4. Ezek után következhetett a síp méretre vágása, a végekről a felesleges rész lefűrészelése, majd a hangszer test finom lecsiszolása, a végleges forma megadása.

5. Vélhetően a fenti műveletek végeztével került sor – ha erre szükség volt – a hangnyílások méretének kis mérvű változtatásával a finom hangolásra a hangszer megszólaltatása mellett.

6. A legutolsó fázis lehetett a síp végének kidolgozása, a csővégek jobb illeszkedése miatt azok ék alakra kiigazítása – ha tölcsértoldalékokat alkalmaztak –, mint azt a jánoshidai és felgyői sípok csontszárainak kiképzésén láthatjuk. Feltehetően a legtöbb avar síp rendelkezett szarutölcsér toldalékkal, de nem mindegyik sípvéget alakították ék alakúra, mert e nélkül is illeszthetőek (balatonfűzfői, rácalmási, tatabányai stb. sípok).

A nyíregyházi lelet egyszárúsága a fenti okokból adódóan valószínűsíthető, de ezt nem tekinthetjük tökéletesen megnyugtatónak. Felvethető ugyanis azon aggály, miszerint nem

6. kép

Nyíregyháza–Oros, Mega üzleti park 5250. objektum

Fig. 6

Nyíregyháza–Oros, territory of Mega business park, feature 5250

7. kép

Csonttöredék az 5250. objektumból (ifj. Toldi Zoltán felvétele)

Fig. 7

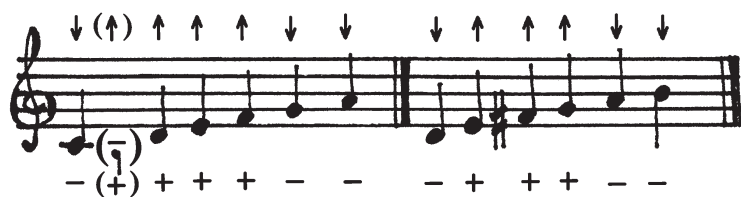
Bone fragment from feature 5250 (Photo: Zoltán Toldi)

ismerhetjük a készítő *eredeti szándékát*, vagyis azt, hogy a sípját valóban megszárúnak vagy esetleg kettős sípnek akarta elkészíteni. Ha feltételezésünk igaz, és a hangszer a faragása közben törött el, akkor a kérdés teljes bizonyossággal nem dönthető el. Tény, hogy másik sípszár nem került elő. Viszont ugyanezen a hajdani avar településen, de távolabb, a telep egy másik – 5250. – objektumában (6. kép), szintén Toldi Zoltán feltárási területén találtak egy 105 mm hosszú, ugyancsak darulábszár csonttöredéket, ám ezen nincsenek hangnyílások (7. kép).

Ez a darab egy ház 318×332 cm-es, 32 cm mélyre süllyesztett függőleges oldalú, egyenes aljú gödréből került elő. A ház nyugati oldalának középső harmadában és az északkeleti sarkában egy-egy cölöplyukat figyeltek meg. Padlót és kemencét nem találtak. A több helyen megrepedt csontcső egyik vége megmunkált, de ugyancsak hasadt, a másik vége pedig szilánkosan törött. Formája a csont alakjának megfelelően némiképp hasábra emlékeztető, de enyhén ovális átmetszésű, az épebb vége felé keskenyedik. Oldalainak laposabb részein a szélessége (V:) 6,5-7 mm. Nem dönthető el, hogy milyen tárgy alkatrésze volt, illetve mit (sípot?, tütartót?, valamely apró eszközhöz való tokot? stb.) kívántak volna alkotni belőle. Az objektum további leletanyaga: kő, korong nélkül készített, illetve vonalköteg díszes korongolt kerámia, állatcsont és csontbogozó.

A nyíregyházi síp megszólaltatása – sérült mivoltából adódóan – eleinte kétségesnek látszott. Egy pontos rekonstrukció gyors elkészítése lehetetlen volt, mert az ehhez szükséges darucsont nem állt rendelkezésünkre. A rekonstrukció készítésének szándéka továbbra is fennáll, a későbbiek folyamán ez remélhetően megtörténik. A tört sípszárát Gardánfalviné Kovács Magdolna és Horváth Éva restaurátorok kitűnően összeillesztették, s így a hangszer a fúváspróbára alkalmassá vált. A munkát jelentősen befolyásolták a régészeti és zenei vonatkozású kívánalmak. Ezek szerint a sípot úgy kellett megszólaltathatóvá tenni, hogy az eltört végeket bármikor szét lehessen választani az „*in situ*” állapotnak megfelelően (esetleges további vizsgálatokat lehetővé téve). Külön nehezítő körülmény is felvetődött, mert a síp hátsó felén, a törés mentén 24 mm hosszú, szabálytalan ovális lyukat tapasztaltunk. A probléma sikeresen megoldódott: a síp két darabjának összeillesztése után a restaurátorok a hangszertest közepét vékony alumíniumlemez „sinbe” fogták, melyet fémszállal (kellő finomságú dróttal), bandácsoló technikával rögzítettek.

A nyíregyházi síp fúváspróbáját a pécsi Janus Pannonius Múzeumban végeztem el.⁹ A síp hangsora *c*¹ és *d*¹ közti alaphangra épülő dúr hexachord.

A nyíregyházi síp hangsora (skálája)
*c*¹ és *d*¹ alaphangról

Musical notation
– Scales of the Nyíregyháza flute
from the *c*¹ and the *d*¹

Az alaphang több tényező függvénye. Függsz mindenképp a hangszer és a fúvóka méreteitől és ennek következtében a *fúvóka alaphangjától*, a fúvás erősségétől stb. Az avar sípokhoz készített fúvókák anyagát a jól faragható kerti dísznád (*Miscanthus Sinensis*) adta. Az elkészített nyelv-sípok (fúvókák) hossza általában 65 mm körüli, keresztmetszetük a csontcsövek befúvó nyílásainak méretétől függően 6–8 mm. A kialakított nyelvhasíték 25–30 mm.

⁹ Itt szeretném megköszönni Gábor Olivér régész barátomnak a fúváspróba helyi lehetőségének biztosítását, valamint Gardánfalviné Kovács Magdolna és Horváth Éva restaurátorok munkáját, továbbá Istvánovits Eszter és Toldi Zoltán régészeknek a síp megszólaltatására való megtisztelő felkérését!

A korábban vizsgált, megszólaltatható avar sípok skálái eltérőnek mutatkoztak. Az első kísérletet még Bartha Dénes végezte a jánoshidai síppal talán 1933-ban.¹⁰ Barthának az avar síppal és ennek rokonhangszereivel kapcsolatos alapmunkája sok tekintetben irányadó, noha a jánoshidai hangszer általa megállapított hangsora kétségkívül téves. A hangszer 5 lyukú szárának részben kromatikus(!) hangsorában ($f^+[+]$, $g^-[-]$, $a^-[-]$, $a^+[+]$, $b^+[+]$, $h^+[+]$) két a^+ hangot jelzett, míg a másikon $f^+[+]$, $g^-[-]$, $a^+[+]$ hangsort írt le (BARTHA 1934. 25–32., 99.). Ilyen skálájú hangszer létezése nehezen képzelhető el, hiszen bármely – főképpen korabeli – instrumentumon eleve felesleges egyazon sípszáron(!) a kétféle a^+ hang, még akkor is, ha az egyik alacsony, a másik pedig magas. Tévedésének több oka van. A két legfontosabb, hogy a megszólaltatási kísérlethez egy múzeumi *arab zummara* (más jellegű kettős síp) fűvókáit használták fel, valamint a nem egészen világos leírásból úgy tűnik, hogy valamely gépi fűvást alkalmaztak, ebből adódóan az eredmény aligha felel meg a valóságnak. A jánoshidai síp az általam történt vizsgálatokkor már igen rossz állapotban volt. A fűváspróbák nyomán több skálavariáns mutatkozott: közülük az egyik némiképp a pentaton felé hajló, míg egy másik g^+ alapú dúr hexachord (CSAJÁGHY 1998A. 82–83.). Úgy gondolom, hogy ezen értékelhető variánsok közül a hexachord a valószínűbb.

A jánoshidai síp előtt a felgyőit állt módomban megvizsgálni. E hangszer esetében – részben Bartha munkájára támaszkodva, részben más jellegű ismereteim nyomán – eleve valamely hétfokú szelvényt tétéleztem fel. Mivel ekkor volt először a kezemben ilyen hangszer, a *lelet tekinté- ben* gyakorlati tapasztalat hiányában voltam, ebből adódóan többféle – köztük kettős nyelvű – fűvókával is próbálkoztam. A helyzetet bonyolította, hogy erre a sípra téves lyukakat is fűrtak. A fűváspróbák alatt több hangsor szólalt meg. Elsőként kettős nyelvű fűvókával kísérleteztem, s nagy meglepetésemre pentaton skála jött létre. Utóbb a szimpla, felcsapónyelvű („klarinétszerű”) fűvókával (különböző irreális, részben kromatikus variáns után) két értékelhető hangsor keletkezett: egy dúr hexachordhoz közelálló, labilisabb skála, valamint egy viszonylag tisztábban megszólaló moll pentaton. Eredeti elképzelésem ellenére ez utóbbit véltem helyesebbnek, feltételezve, hogy az avar kettős sípok közül a hexachord hangsorúak tömlővel rendelkező dudák lehettek, míg a pentaton hangsorúak talán tömlő nélküli, szájából (direkt módon) megszólaltatott hangszerek voltak.

Az avar sípok két eltérő hangsora sokáig valószínűnek tűnt számomra, mert utóbb, a rácalmási zeneszerszám skálája ismét a dúr hexachord felé mutatott (felülről lefelé négy hangot lehetett megszólaltatni: e^2 , d^2 , c^2 , h^1). Némiképp hasonló eredményt adott a balatonfűzfői hangszer egyik, sérültebb (jobb) szárán, szintén felülről lefelé képezhető bizonytalan néhány hang is (d^2 , c^2 , b^1 , a^1). Ugyanakkor a fűzfői síp bal, sikereesebben fújható szárán (felülről lefelé) e^1 körüli (e^1 és f^1 közti) alapra épülő, pentatonhoz közelálló hangsor bontakozott ki. Az alaphang és a skála viszonylagos labilitása a sérülésekből, valamint a hajdan valószínűleg meglévő szaru hangtölcser (korpusz) hiányából adódott. Az avar kettős sípok esetében a párhuzamosan elhelyezkedő 5:5 lyukrendszerből adódóan, egyazon hangszeren a kétféle hangsor már abszolút elképzelhetetlen. Kivételt képeznek az álláspontom szerint elrontott, a sípszáron eltérő számú nyílással rendelkező példányok, ahol az 5 lyukú csövön megszólaló skálához képest a másik oldalon ennek egy szelvénye jön létre, a kevesebb nyílásnak megfelelően. Az 5:5 nyílású hangszereknél az eltérő hangsorok előfordulásának elmentmond maga a játéktechnika, hiszen a párhuzamos lyukakat egyidejűleg azonos ujjal fogták be. Több kérdés azonban még mindig eldöntetlen maradt. Esetleg választ adhatna e dilemmára a tatabányai síp, ám ennek vizsgálatához Szatmári Sarolta régész nem járult hozzá.¹¹ A fűzfői zeneszerszám egyébként tömlő nélküli kettős síp lehetett. Dax Margit régész elmondása szerint a hajdani muzsik

¹⁰ A publikáció 1934-ben jelent meg: BARTHA 1934.

¹¹ A hangszer – képétől eltekintve – máig publikálatlan.

egy kisebb, szütyőszerű (tarsoly?) alkalmaságban tarthatta sípját, melyben aligha fért volna el egy szélzsákos duda. Ennek tárgyi bizonyítéka, hogy a jobb alkar maradványai közt, a síp közelében egy csontból készült háromlyukú „tarsolyzárót” találtak. A síp egyébként egy fiatal, 17–18 éves férfi sírjából származik. Érdekes, hogy a temetkezés bolygatatlan volt, míg a környező összes többi sírt kirabolták. A hangszer feltételezett tömlő nélkülisége akkor (1999-ben) megerősíteni látszott azt a korábbi feltételezésemet, mely szerint ez összefügghet a pentaton hangsorú avar sípok hajdani létezésével.

A nyíregyházi sípon azonban ismét – s ezúttal igen határozottan – hexachord hangsor volt megállapítható. Amennyiben egy következő, majdan előkerülő hangszer skálája is ezt erősítene meg, úgy ez a körülmény már feltétlenül elgondolkodtató lenne. Lehetséges, hogy újabb konzekvencia levonása válna szükségessé, miszerint az avar sípok esetében mégis a dúr hexachord lehet az általános és helyes hangsor. Ennek ellentmond a felgyői sípnak az általam korábban (1994-ben) valószínűsített pentaton hangsor variánsa, mely eredmény körültekintően elvégzett fúváspróbák nyomán született. Felvetődhet persze az a lehetőség, hogy egyedi esettel állunk szemben, netán tévedtem volna(?). Utóbbi esetben a más avar sípokon bizonytalan, ám a pentatonhoz közelálló skálák előfordulásai fokozottabban kérdésesek lennének. Amennyiben tévedés állna fenn, úgy az nyilván a fúvókák kidolgozásából, a fúvásróbából, a többnyire (eltérő mértékben) elrontott, különböző megtartású ásatag hangszerek állagából s egyéb tényezőkből adódna. Mindez azonban ma még korántsem bizonyos, hiszen a felgyői síp pentaton hangsorát több népdal megszólaltatása, és a *mesterként intonációt kizáró*, gyors tempójú játék is igazolta (melyet 1994-ben, a játszott dallamokkal együtt úgyszintén hangfelvételen rögzítettem). A fennálló dilemmát csak a további vizsgálatok, s az újabb leletek előkerülése oldhatná fel.

Végezetül talán nem hiábavaló megjegyezni, hogy a régi történelmi korok zenéiben a hangok magassága és a hangközök Európában sem voltak a maihoz hasonlóan pontosan megállapítottak, különösen nem az ún. „népi” hangszerek esetében, noha akkor még ilyen („népi”) kitétel nyilvánvalóan nem létezett. Sőt, a közelebbi múlt történelmi korszakaiban a nép- és műzene még nagyon sokáig nem vált el egymástól. Kelet népeinél mindezek az ismérvek máig fokozottan érvényesülnek, s számos olyan hangsor, hangköz és zenei rendszer ismeretes Ázsiában, melyek jelentősen eltérnek az európai zenekultúrától. Fentebb már említődött, hogy az avar zenében – miként a későbbi magyar dallamvilágban is – minden bizonnyal komoly szerepet játszott a kisszekundot nélküli (anhemiton) pentatónia. Pontosabban: e hangrendszernek a lovasnépekre jellemző sajátos válfaja az idevonatkozó jellegzetességekkel, köztük az ereszkedő kvint- és kvartváltó szerkezettel, a dallamvezetés sajátos kvart- és kvintlépéseivel.¹² Emellett pedig – a magyar népzenehez hasonlóan – vélhetően az avar kultikus zenében is jellemzőek lehettek az ún. szűk hangterjedelmű dallamok, melyek leginkább a hétfokúság szelvényeire épültek, a bichordtól a hexachordig felölelő hangterjedelemben.

Sebestyén Gyula (SEBESTYÉN 1997.), Fettich Nándor (FETTICH 1958. 352–374) és követőik szerint a hexachord regösének kizárólagosan a „nyugati kultúra” (ideértve a Mediterráneumot is) hatását mutatják. Nézetüket részben osztotta Vargyas Lajos, aki másfelől pedig ragaszkodott

¹² A világon szerte előforduló pentaton-ötffokúság sokféle, és nem azonos egymással. Már eleve létezik a kis szekundokat tartalmazó hemitonális, és a kisszekund lépéseket mellőző anhemiton pentatónia és ezek különféle változatai. Emellett számos indiai és délkelet-ázsiai pentaton létezik, ahol a kis szekundnál kisebb és egyéb kevésbé ismert, az európai zenéből hiányzó hangközök is vannak (pentafon). Az anhemiton pentatónián belül is komoly eltérések vannak. Más a keléta-utódnépek pentatóniája, eltérő a különböző indián népeké, és más a régi lovasnépek leszármazottainak kvart-kvint „gerinc” épülő pentatonja stb. Ez utóbbi ötfokú szerkezet nem jellemző a finnugor népekre, közülük lényegében csak a mari (cseremis) nép egy részénél fordul elő. (KODÁLY–VARGYAS 1987. 17–30., VIKÁR 1993. 79–94., CSAJÁGHY 1998A. 17–20., CSAJÁGHY 1998B. 107–127., CSAJÁGHY 1998C. 22–40., CSAJÁGHY 2008. 188–191., CSAJÁGHY 2010B. 8–9., 17–18., CSAJÁGHY 2010C.).

a finnugor gyökerekhez (VARGYAS 1957. 1–8., VARGYAS 1981. 254–313. stb.). Érdekes Kodály Zoltán felfogása, aki felvetette a regösének pentaton eredetét, mely később bővült volna hexachorddá (KODÁLY–VARGYAS 1987. 54.). Kodálynak részben igaza lehet, erre utal egy búcsúi regösének. Ismét mások – köztük Szomjas-Schiffert György (SZOMJAS-SCHIFFERT 1976.) és részben Vargyas Lajos (VARGYAS 1957., VARGYAS 1981.) – pedig a magyar népzene szűk hangterjedelmű rétegének a finnugor eredetét erőltették. Ezek a gyakran egymásnak is ellentmondó felfogások azonban cáfolhatóak, ám ennek részleteitől jelen munkámban el kell tekintenem.¹³ Itt legyen elég annyi, hogy a szűk hangterjedelmű hétfokú szelvények szerete a világon előfordulnak, többek közt Ázsiában sokfelé gyakoriak, s szinte mindenhol felbukkannak.¹⁴ Ilyen hétfokú szelvények zömmel a magyar gyermekdalok, szokásdallamok – köztük a regösének –, siratók¹⁵ stb. A korábbi nézetek azonban alaposan rögzültek, s végül ennek az lett a hozadéka, hogy e hibásan merev álláspontok – ellentmondásosságuk dacára – toposszá váltak, olyannyira, hogy még erős túlzások is előfordultak. Nem véletlen, hogy az eddigi legépebben megmaradt VIII–IX. századi felgyői avar kettős síp előkerülésekor Vargyas Lajos zenetudós akként vélekedett, „*hogy esetleg az ősi finnugor hangsor fújható meg rajta.*” (LÁSZLÓ 1988. 48.) No, de miért fújt volna az összetett, ám zömmel közép- és belső-ázsiai eredetű, művelt-ségű avar népesség „finnugor” hangsort? Egyáltalán van-e „*ősi finnugor*” hangsor, s fennmaradt-e a Kárpát-medencében? Valójában ilyen nincs is. Létezik viszont az ún. „szűk hangterjedelmű” dalvilág, mely Eurázsia szerete honos, s a fent említett ambitusok keretein belül, ezekre a szinte mindenhol megjelenő hangsorokra épül fel.

Természetesen voltak, akik már jóval korábban is ódzkodtak a túlzásokba menő „sarkítástól”. Közéjük tartozott a múlt század közepén, az ugyancsak kiváló zenetudós – a magyar-finnugor nyelvi vonatkozásokat meg nem kérdőjelező – Szabolcsi Bence, s még számos más népzene-kutató. Sajnos, mindhiába kételkedtek. Semmiféle más nézetnek nem volt létjogosultsága, mely a „hivatalos” állásponton túlmutatott. Az eredmény önmagáért beszél: „*A nemzetközi dallampárhuzamok kutatását Szabolcsi Bence ázsiai irányba akarta kiterjeszteni (Szabolcsi B. 1954 feltevései nem találtak elfogadásra).*” (DOBSZAY–SZENDREI 1988. 235.)

Az újabb kutatások azonban világosan kimutatták, hogy a régebben finnugornak hitt magyar siratódallamok párhuzamai és más szűk hangterjedelmű melódiák előfordulnak a Balkánon, Törökországban, valamint a keletebbre élő török, illetve feltehetően egyéb népeknél is.¹⁶ Következésképp az ilyen melódiák meglétét sem az archaikus magyar, sem pedig az avar zenében (az avar

¹³ Az elméletek ellentmondásosságára másutt többször utaltam: CSAJÁGHY 1998A. 45–48., CSAJÁGHY, 1998B. 82–107., CSAJÁGHY, 1998C. 7–22., CSAJÁGHY, 1999/2000. 145–146. 152., CSAJÁGHY 2000A. 174., CSAJÁGHY 2000B. 50., CSAJÁGHY 2001A., CSAJÁGHY 2001D., CSAJÁGHY 2001B. 142–143., 154., CSAJÁGHY 2003B. 74–83., CSAJÁGHY 2010A. 46–53., CSAJÁGHY 2010B. 9–10.

¹⁴ Kínában a pentatónia mellett ritkán a hétfokúság is előfordul. Nemcsak az ott élő (nem kínai) hun utód stb. nemzetiségeknél, hanem a han (kínai) zenében is. Az általam ismert sokféle kínai fúvós hangszer is diatonikus, melyeken pentaton és hétfokú dallamok egyaránt játszhatóak. Emellett a kínai (han) pentatóniában gyakoriak az ún. „*pien*” átmenő-színező hangok, melyek az ötfokúságot a diatónia felé bővítik (CSAJÁGHY 1998A., CSAJÁGHY 1998B., CSAJÁGHY 1998C., CSAJÁGHY 2008.).

¹⁵ A magyar siratódallamoknak és tágabb rokoni körének több típusa ismeretes, de így van ez a török és finnugor népek zenéiben is (ideértve még a legegyszerűbb magyar sirató párhuzamaként említett obi-ugor hősének körét és a balkáni stb. analóg népi melódiákat (SIPOS 1994/95. I. 16–19., 46–49., SIPOS 2002. 50–82., VARGYAS 1981. 254–279., 480–511., SZABOLCSI 1955. 4., SZOMJAS-SCHIFFERT 1976. I. 19–23., VIKÁR 1993. 45–47., CSAJÁGHY 1998C. 12. stb.).

¹⁶ Mindenekelőtt már Szabolcsi Bence említett Kínában előforduló sirató dallampárhuzamokat (SZABOLCSI 1955. 4.). Török analógiák: SIPOS 1994., SIPOS 1995., SIPOS 2002. (lásd a 15. lábjegyzetben). Ilyen hasonlóságokra magam is felfigyeltem törökországi útjaim alkalmával. A magyar kis ambitusú melódiák eredetét kizárólag finnugor gyökerekhez és európai hatásokhoz kötő magyarázatok hibás voltát már korábban, több helyütt jeleztem (részletesen: CSAJÁGHY 1998C. 7–26.).

sípok hangsorában) képtelenség kizárólagosan „finnugornak” felfogni,¹⁷ vagy nyugat-európai stb. „hatásnak” értelmezni, ahogy ezt annak idején gondolták.

Kutatásaim során a nyíregyházi avar síp különösen fontos leletnek bizonyult, mert *kézzelfoghatóan és meggyőzően* igazolta a dūr jellegű hexachord diatonikus szelvény meglétét és fontos szerepét az avar zenében. A síp hangterjedelmén belül természetesen az egyszerű pentaton felé mutató kezdemény-dallamok (biton, triton, tetraton) is játszhatóak. Amennyiben feltételezésem helyes, miszerint ez a zeneszerszám egy elrontott példány, akkor – ha nem tört volna el készítés közben – kidolgozott állapotában az alulról a negyedik hang mellőzésével egy dūr alapra épülő (nagyterccsel induló) pentaton skála is viszonylag tisztán eljátszható lett volna rajta. Jelen állapotban azonban a hangszer legmélyebb hangja – a nem méretre vágott csontvég miatt – igen alacsony, ami természetesen zavaró a hexachord skálában is.

A pentaton felé mutató szűk hangterjedelmű (elsősorban biton, triton) szelvényekre a magyar népdalkincs gyerekdalaiban számos példát találunk. Ezek egy része a – magyar népzene kis ambitusú melódiáinak többségét adó – diatonikus szelvényű dallamokkal együtt nagy valószínűséggel komoly szerepet játszott az ősi magyar kultikus zenében. Ezt kétségtől tanúsítják az egyes gyerekdalokban és mondókákban fennmaradt archaikus szövegmaradványok.¹⁸ Minden bizonnyal hasonló biton, triton, tetraton és hétfokú szelvény dallamok lehettek a hajdani avarok szakrális muzsikájában is. Az avar sípok használata azonban aligha korlátozódott kizárólag a hitvilággal összefüggő dallamok játszására: nyilván a hétköznapi és ünnepek alkalmával egyaránt megszólaltatták ezeket a zeneszerszámokat.

Irodalom

BALBULUS 1992.

Notker Balbulus: *Gesta Karoli II.* 1. A I 236. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 1992.

BARTHA 1934.

Bartha Dénes: *A jánoshidai avarkori kettőssíp.* / *Die avarische Doppelschalmei von Jánoshida.* ArchHung XIV. 1934.

BÁLINT 1995.

Bálint Csanád: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 8. József Attiula Tudományegyetem, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged. 1995.

BÁLINT 2008.

Bálint Csanád: *A történeti genetika és az eredetkérdés(ek).* (A közös kutatás szükségessége és lehetőségei.) In: *Genetika és (magyar) őstörténet. A közös kutatás kezdeténél.* *Magyar Tudomány* 169: 10. 2008: 1170–1187.

BÁRDOS 1998.

Bárdos Edith: *A Kárpát-medence legnagyobb avar kori temetője.* Válogatás a zamárdi avar temető restaurált leleteiből. Kiállítási katalógus. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár 1998.

¹⁷ A magyarság uráli (Urál környéki) eredetének bizonyítását célul kitűző, finnugor irányultságú magyar népzene-kutatás képviselőinek érvei kétségtől meggyengültek. Mára nem kizárólagosak és meggyőzőek a (népzenei összehasonlító szakirodalomból ismert) Juha Artturi Kannisto, illetve Armas Otto Väisänen-féle obi-ugor gyűjteményből korábban gyakran idézett, és a magyar síratókkal, regősénekekkel stb. párhuzamba állított melódiák bizonyítékai, miképp a Reguly Antal által gyűjtött néhány vogul és vót dallam sem tükröz kézzelfogható hasonlóságot (REGULY 2000.).

¹⁸ A hajdani szertartásokra utalnak a „*Bújj, bújj, itt megyek, tüzes lapátot viszek...*”, „*Tüzet viszek, lángot viszek...*”, „*...magyar gyerek gyógyítja síppal, dobbal, nádi hegedűvel...*”, „*...szita, szita péntek, szerelem csütörtök, dob szerda*” stb. szövegrészletek.

- CONDURACHI 1957.
Emil Condurachi: Şantierul archeologic Histria. [Le chantier archéologique d' Histria.] *Materiale* 4. 1957. 265–271.
- CSAJÁGHY 1996.
Csajághy György: A felgyői avar síp zenei és történeti háttere. In: Az őshazától Árpád honalapításáig. Nemzeti Történelmünk III. Szerk. Magyar Kálmán. Magyar Nemzeti Történeti Társaság, Kaposvár 1996. 119–192.
- CSAJÁGHY 1998A.
Csajághy György: A felgyői avar síp és történeti háttere. Püski Kiadó Kft., Budapest 1998.
- CSAJÁGHY 1998B.
A magyar népzene bölcsője: Kelet: a magyar népzene és néhány általánosan ismert népi hangszer keleti párhuzama, eredete őstörténeti vonatkozások tükrében. Alexandra, Pécs 1998.
- CSAJÁGHY 1998C.
Csajághy György: A magyar népzene ősrétegéről és néhány ősi hangszeréről. Főnix könyvek 15. Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értéktörző Egyesület, Debrecen 1998.
- CSAJÁGHY 1999/2000.
Csajághy György: A „táltossíptól” a „körtemuzsikáig”. A honfoglaló magyarság egyik zenei emléke: a tatái cserépsíp, annak hangszertörténeti, valamint a magyar őstörténettel kapcsolatos és egyéb összefüggései. *Turán* II: 6. 1999–2000. 121–154.
- CSAJÁGHY 2000A.
Csajághy György: Néhány gondolat a magyar őstörténetről ill. a magyar népzene kutatás és az őstörténet összefüggéseiről. In: A honfoglaló magyarság állama, kultúrája és az ősi vastermelés. IV somogyfajsi konferencia tanulmányai, Dunaújváros 2000. 171–181.
- CSAJÁGHY 2000B.
Csajághy György: Néhány gondolat a magyar őstörténetről ill. a magyar népzene kutatás és az őstörténet összefüggéseiről. *Prágai Tükör* VIII: 2–3. 2000. 46–51.
- CSAJÁGHY 2001A.
Csajághy György: A magyar népzene kutatás és az őstörténet összefüggései. *Turán* IV: 1. 2001. 59–70.
- CSAJÁGHY 2001B.
Csajághy György: A magyar őstörténet egyes zenei emlékeiről. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó, Budapest 2001.
- CSAJÁGHY 2003A.
Csajághy György: Még egyszer az avar sípokról. *Eleink* II: 2. 2003. 43–71.
- CSAJÁGHY 2003B.
Csajághy György: Az ősi magyar hitvilág és hiedelemvilág egyes elemei a magyar népzeneben. In: A honfoglaló magyarság állama, kultúrája, és az ősi vastermelés. VII. somogyfajsi konferencia. Szerk. Stampler Imre – Ágh József – Sütő Zoltán. Dunaferr-Somogyország Archeometallurgiai Alapítvány, Dunaújváros 2003. 59–151.
- CSAJÁGHY 2004A.
Csajághy György: Még egyszer az avar sípokról. *Eleink* III: 1. 2004. 89.
- CSAJÁGHY 2004B.
Csajághy György: Még egyszer az avar sípokról. *Eleink* III: 2. 2004. 97.
- CSAJÁGHY 2008.
Csajághy György: A magyar népzene, mint „zenei anyanyelvünk”. In: Magyarságtudományi tanulmányok. Főszerk. Botos László. Hun-idea Szellemi Hagyományörző Műhely, Budapest 2008. 185–228.

- CSAJÁGHY 2010A.
Csajághy György: Az avar zene és történeti háttere. Történész egyetemi szakdolgozat, kézirat. Pécs 2010.
- CSAJÁGHY 2010B.
Csajághy György: A magyar őstörténet káosza. *Eleink* IX: 4. 2010. 4–35.
- CSAJÁGHY 2010C.
Csajághy György: A magyar őstörténet káosza. *Valóság* 2011: 5. 68–86.
- CSAJÁGHY 2010D.
Csajághy György: Néhány gondolat a magyar őstörténetről ill. a magyar népzene kutatás és az őstörténet összefüggéseiről. In: „Magyarország és Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde.” „Macaristan vā Azārbaycan: mādāniyyātlārīn dialoqu.” IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia, 2009. november 17–19. előadások, cikkek rezümék. / IV beynālxalq elmi konfrans, 17–19 noyabr, 2009 māruzālār, māqalārār vā xūlasālār. Szerk. nélkül. Azerbajdzsáni Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége, Budapest 2010. 112–129.
- CSAJÁGHY 2011.
Csajághy György: Néhány adalék a magyarság régi, szinkretikus hitvilágához. In: „Magyarország és Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde” V. konferencia. 2011. november. In print.
- CSAJÁGHY–TRUGLY 2005.
Csajághy György – Trugly Sándor: Egy Komáromban előkerült csontsíp. *Eleink* IV: 1. 2005. 12–39.
- DOBSZAY–SZENDREI 1988.
Dobszay László – Szendrei Janka: A magyar népdaltípusok katalógusa I. Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, Budapest 1988.
- FETTICH 1958.
Fettich Nándor: A regósénekekről. *Ethnographia* LXIX. 1958. 352–374.
- FÜLÖP–LENDVAI 1990.
Fülöp Gyula – Lendvai Antal: Árpád népe előtt. Móra Kiadó, Budapest 1990.
- FÜRÉSZNÉ–KISNÉ–KISS–LÁSZLÓ 1998.
Fürészné Molnár Anikó – Kisné Cseh Julianna – Kiss Vendel – László János: A Tatabányai Múzeum történeti kiállításának vezetője. Tatabányai Múzeum, Tatabánya 1998.
- GYÖRFFY–ZÓLYOMI 1994.
Györffy György – Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet I. Szerk. Kovács László. Balassi Kiadó, Budapest 1994. 1–37.
- HERMAN 1899.
Herman Ottó: A magyar ősfoglalkozások köréből. Természettudományi Társulat, Budapest 1899.
- IVANIČEK 1949.
Franjo Ivaniček: Istraživanje nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu: izvještaj o toku radova na ekshumacijama i prethodni izvještaj. Ljetopis JAZU 55. 1949.
- KODÁLY–VARGYAS 1987.
Kodály Zoltán – Vargyas Lajos: A magyar népzene. Zeneműkiadó, Budapest 1987.)
- KOVRIG 1963.
Ilona Kovrig: Das Awarzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung XL. 1963.
- KÖLTŐ–LENGYEL–PAP–SZENTPÉTERI 1992.
László Költő – Imre Lengyel – Ildikó Pap – József Szentpéteri: Vorläufige Ergebnisse der Ausgrabungen am Gräberfeld Vörs aus dem 9-11. Jahrhundert (Ungarn, Komitat Somogy). *SLA* XI: 2. 1992. 223–241.

- KÜRTI 2004.
Kürti Béla: Gondolatok az avarokról és az avar továbbélésről. *Korunk* 14: 7. 2004. 9–15.
- KÜRTI–LŐRINCZY 1991.
Kürti Béla – Lőrinczy Gábor: „...avarnak mondták magukat...” Móra Ferenc Múzeum, Szeged 1991.
- LÁSZLÓ 1988.
László Gyula: Árpád népe. Helikon, Budapest 1988.
- REGULY 2000.
Reguly Antal „Hangjegyre szedett” finnugor dallamai. Bibliotheca Regulyana 4. Lázár Katalin: Reguly Antal vogul dallamgyűjtéseinek tanulságai. Szij Enikő: Reguly Antal „Hangjegyre szedett” finnugor dallamairól. Szerk. Szij Enikő. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2000.
- SÁROSI 1978.
Sárosi Bálint: Magyar népi hangszerek. Zeneműkiadó, Budapest 1978.
- SÁROSI 1996.
Sárosi Bálint: A hangszeres magyar népzene. Püski Könyvkiadó, Budapest 1996.
- SÁROSI 1998.
Sárosi Bálint: Hangszerek a magyar néphagyományban. Planétás Kiadó, Budapest 1998.
- SEBESTYÉN 1997.
Sebestyén Gyula: Regös-énekek. A regösök. In: „Találnál csodafüű szarvast.” Szerk. Buka László. Magányos Kiadó, Debrecen 1997. 17–37., 42–51., 54–61.
- SIPOS 1994/95.
Sipos János: Török népzene I–II. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1994–1995.
- SIPOS 2002.
Sipos János: Bartók nyomában Anatóliában. Balassi Kiadó, Budapest 2002.
- SZABOLCSI 1955.
Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve. Zeneműkiadó, Budapest 1955.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998.
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Balassi Kiadó, Budapest 1998.
- SZOMJAS-SCHIFFERT 1976.
Szomjas-Schiffert György: A finnugor zene vitája 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
- THEOPHYLACTOS SYMOCATTA
Theophylacti (Theophylactos, Theophylactus) Simocattae (Symocatta, Simocatta, Simocat-tes): Historiae. Edidit C. de Boor. Editionem correctiorem curavit explicatonibusque recen-tioribus adornavit P. Wirth, Lipsiae, 1972.
- TÖRŐCSIK–REGENYE–PALÁGYI–DAX–KRALOVÁNSZKY–FODOR–VERESS–LACKOVITS 1985.
Törőcsik Zoltán – Regenye Judit – Palágyi Syilvia – Cs. Dax Margit – Kralovánszky Alán – V. Fodor Zsuzsa – Veress D. Csaba – Lackovits Emőke: A Bakony és a Balaton-Felvidék évezredei. Szerk. Cs. Dax Margit – Törőcsik Zoltán – Uzsoki András. Bakonyi Múzeum, Veszprém 1985.
- TRUGLY 1994.
Trugly Sándor: Griffek és oroszlánok népe. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1994.
- TRUGLY 2008.
Trugly Sándor: A Komárom-hajógyári avar temető és telep. Martin Opiz Kiadó, Budapest 2008.
- VARGYAS 1957.
Vargyas Lajos: Francia párhuzam regösénekeinkhez. *Néprajzi Közlemények* 2: 1–2. 1957. 1–10.

VARGYAS 1981.

Vargyas Lajos: A magyarság népzeneje. Zeneműkiadó, Budapest 1981.

VIKÁR 1993.

Vikár László: A Volga-kámai finnugorok és törökök dallamai. MTA. Zenetudományi Intézet, Budapest 1993.

ZOLNAY 1977.

Zolnay László: A magyar muzsika régi századaiból. Magvető, Budapest 1977.

CSAJÁGHY György

e-mail: csajaghygy@invitel.hu

Report about a recently uncovered Avar flute

Archaeological excavations preceding construction were conducted on a surface of 26 hectares on the territory of Mega business park on the outskirts of Nyíregyháza-Oros between April 22 and December 1, 2010. A large Avar settlement was uncovered in the eastern part of the territory. During the project directed by Eszter Istvánovits senior archaeologist of the Jósa András Museum, an interesting musical instrument was found at the excavation led by Zoltán Toldi.

The musical instrument is an Avar flute, which is an interesting find from various aspects. The specialty of the find came from the finding circumstances (not in a grave) and the fact that as opposed to other double flutes it has a single pipe, its length was also uncommon just like other features, from which various consequences can be drawn. The instrument probably broke in the middle while it was prepared and this can explain the single pipe, the rough finish and the uncommon length. The analysis of the flute from Nyíregyháza suggests that the first sound-hole was bored in the middle. The same is implied by the fact that the terminals of the long bone were not finished and so it seems improbable that the holes were bored starting from the lower end. Owing to the careful restoration, the instrument can be sounded. The scale of the flute is an essentially recognisable major hexachord built on a keynote between c^1 and d^1 or a scale close to it, which is naturally influenced by the rough finish, the age and the condition of the instrument. The major hexachord scale of the Nyíregyháza instrument takes us significantly closer to the final resolution of the uncertainties regarding the scale variants of Avar flutes. The scale of the Nyíregyháza instrument seems to support the results outlined by the uncertain or incomplete scales showing in the direction of major hexachord in the case of a few similar musical instruments I have examined. All these naturally open a window into a certainly existing and probably partly cultic province of Avar music, which includes first of all the so-called tight scale tunes (heptatonic ones from bichord to hexachord). It should be added that among these tunes of a short ambit, not only heptatonic units but also the initial forms of the henitonal pentathony (bithon, trithon, tetrathon) can also be found. This certainly existing part of Avar tunes most probably matches the similar, partly cultic melodies of the ancient levels of Hungarian folk music. This very probable coincidence, which can be deduced from studies related to Avar flutes, makes the authentic analysis of instruments discovered in the future necessary. It is also a fact that only a few short sources and barely usable archaeological finds (apart from the bone flutes) inform us about the Avar music. Accordingly, owing to the bone material, the analysis of the Avar flutes that spent more than a thousand years in the earth offers an opportunity to gain at least a partial piece of information about Avar music.

Items similar to the Nyíregyháza flute but with two pipes have already been found by archaeologists: the sites in Hungary are Jánoshida, Alattyán (two instruments at the latter site), Felgyő, Balatonfűzfő, Rácalmás Tatabánya, Szegvár, Kunmadaras and beyond the border: Ószőny, Bijelo Brdo, Hisztria. The common trait of these musical instruments is the bone raw material. Where the source could be determined it was the tibia of red heron apart from a single item (Jánoshida), which was made from the ulna of the heron. The Avar flutes and the typologically similar instruments are generally double flutes with five holes in both pipes. The ones with different numbers of holes are either spoiled or injured items.

Regarding the diverse holes of the Avar flutes, some people supposed instrumental music for two voices, but due to various reasons, these ideas are basically disputable. It partly comes from the circumstance the eastern music, be it vocal or instrumental, is generally monophonic or homophonic. This musical feature roots partly in the mentality of eastern people and the coordinative way of thinking. At the same time, the former ideas on polyphony are not uniform either since the supposed polyphonic character played on Avar flutes was conceptualised in different ways with different tonalities. Dénes Bartha musicologist supposed a *bordun* technique, which was not clearly determined. But he only analysed the Jánoshida whistle, from which he drew the consequence that all the Avar flutes were similar to the one he knew. According to Nándor Fettich archaeologist's opinion, flutes of diverse hole numbers and a variety of *bordun* techniques were used to various tunes. However, this idea cannot be justified since it seems improbable that various polyphonic varieties existed in the same type of instrument within a given nation. Fettich's mistaken and not proved idea can be led back to the conviction that he derived the Avar flutes and the connected musical culture from the German Gepids and considered them as adoptions from the western musical culture.

Based on analogues, most of the Avar flutes are simple double flutes sounded with a simple (clarinet-like) reed or partly ones without bags. Sometimes they were simple flutes. The Nyíregyháza item probably belonged to this type similarly to the Ószőny instrument. The so-called "Komárom" flute was also simple, which, although belonged to a different type (made from a vulture [*Gyps fulvus*] bone), was closely related. The single flutes probably helped the learning of the use of the instrument (or they were spoiled during production).

The Avar flutes were common musical instruments of the Avar musical culture although the few flute finds as compared to the large number of the uncovered graves do not seem to support it. The reason can be that heron bones were used only in regions close to water, while most of them were made from wood or reed. It is also possible that the use of heron bones had cultic reasons beside practical ones since the traces of heron cult can be demonstrated in several eastern cultures and also in the Hungarian folklore. The modern Hungarian relatives of the Avar flutes, especially the simple items, are the well known reed flutes of shepherds and the Hungarian bagpipe types, which were more evolved than the Avar ones but had a similar structure (or the bagpipe type of the Carpathian Basin that various peoples probably adopted from the Hungarians).

György CSAJÁGHY

e-mail: csajaghygy@invitel.hu